प्रत्युत ध्वनि(स)त्वेनोत्तमकाव्यतास्याङ्गीकृता[1] । तस्मादव्याप्तिर्लक्षण-दोषः । ननु कश्चिदेवांशोऽत्र दुष्टो न पुनः सर्व एवेति चेत्, तर्हि यत्रांशे दोषः सोऽकाव्यत्वप्रयोजकः यत्र ध्वनिः स उत्तमकाव्यत्वप्रयो-

---

वादनुवाद्यप्रतीतिकृदिति च द्विरूपो विधेयाविमर्शः । अत्रेष्टापत्तौ दोषमाह—**प्रत्युतेति** । अयं निपातसमुदायो विपरीतार्थकः । **ध्वनिसत्त्वेन** ईर्ष्या-जन्यस्वावमाननरूपनिर्वेदाख्यभावध्वनिसंभवेन । **अस्य** 'न्यक्कारः–' इत्यादिवाक्य-समुदायस्य । **अङ्गीकृतेति** । 'इदमुत्तममतिशयिनि व्यङ्ग्ये वाच्याद्धनिर्बुधैः कथितः' इति वदता स्वयमेव स्वीकृतेत्यर्थः । **तस्मादुक्तदोषसत्त्वेऽपि** काव्यत्व-स्वीकाराल्लक्षणदोषः[2] दोषाभावघटितनिरुक्तकाव्यलक्षणदोषः । ननु विधेयाविमर्श-दोषस्तावदांशिकस्तेन सर्वं काव्यं न दुष्टं निर्दोषस्यैव गुणालंकारसद्भावे काव्यत्वमित्य-भिप्रायेणाशङ्कते—**नन्विति** । अत्र 'न्यक्कारः–' इत्यादिवाक्ये सर्वोऽपीति समु-दायोऽपीत्यर्थः । **यत्र ध्वनिरिति** । 'अरयः' इति बहुवचने 'अत्रैव' इति सर्व-

---

च दोषमुद्घोषयति । तथा चोक्तं व्यक्तिविवेककारैः—'अनुवाद्यमनुक्त्वैव न विधेयमुदीर-येत् । न ह्यलब्धास्पदं किंचित्कुत्रचित्प्रतितिष्ठति ॥ विधेयोद्देश्यभावोऽयं रूप्यरूपकतात्मकः । नच तत्र विधेयोक्तिरुद्देश्यात्पूर्वमिष्यते ॥' इति न्यायेनोद्देश्यविधेययोः पौर्वापर्यस्य नियतत्वात् । अत एव 'पर्वतो वह्निमान्' इत्येवाभिधीयते, न तु विपर्यासेन । तथा उच्छून-त्वमुद्दिश्य विधीयमानं वृथात्वं समासे गुणीकृतम् । एवं च 'न्यक्कारः', 'अयं' इत्येतयोः पदयोर्विपर्ययो वाक्यदोषः । '–वृथोच्छूनैः' इत्यत्र समासगतत्वेन पददोषो नतु वाक्यदोषः ॥

1. **अङ्गीकृतेति** । ध्वन्यालोके आनन्दवर्धनाचार्यैरिति शेषः । तथाहि—'सुप्तिङ्-वचनसंबन्धैस्तथा कारकशक्तिभिः । कृत्तद्धितसमासैश्च द्योत्योऽलक्ष्यक्रमः क्वचित् ॥' इति ध्वनिकारिका "अलक्ष्यक्रमो ध्वनेरात्मा रसादिभिः सुब्विशेषैस्तिङ्विशेषैर्वचन-विशेषैः संबन्धविशेषैः कारकशक्तिभिः कृद्विशेषैस्तद्धितविशेषैः समासैश्चेति चशब्दान्नि-पातोपसर्गकालादिभिः प्रयुक्तैरभिव्यज्यमानो दृश्यते । यथा—'न्यक्कारः—' इति । अत्र हि श्लोके भूयसा सर्वेषामप्येषां स्फुटमेव व्यञ्जकत्वं दृश्यते । तत्र 'मे यदरयः' इत्यनेन सुप्संबन्धवचनानामभिव्यञ्जकत्वम् । 'तत्राप्यसौ तापसः' इत्यत्र तद्धितनि-पातयोः । 'सोऽप्यत्रैव निहन्ति राक्षसकुलं जीवत्यहो रावणः' इत्यत्र तिङ्कारकशक्ती-नाम् । 'धिग्धिक्छक्रजितं–' इत्यादौ श्लोकार्धे कृत्तद्धितसमासोपसर्गाणाम् । एवंविधस्य व्यञ्जकभूयस्त्वे च घटमाने काव्यस्य सर्वातिशायिनी बन्धच्छाया समुन्मीलति । यत्र हि व्यङ्ग्यावभासिनः पदस्यैकस्यैव तावदाविर्भावस्तत्रापि काव्ये कापि बन्धच्छाया, किमुत यत्र तेषां बहूनां समवायः । यथात्रान्तरोदितश्लोके । अत्र हि रावण इत्य-सिन्पदेऽर्थान्तरसंक्रमितवाच्येन ध्वनिप्रभेदेनालंकृतेऽपि पुनरनन्तरोक्तानां व्यञ्जकप्रकारा-णामुद्भासनम् ।" इत्यालोकः ॥

---

१. 'निपातनमेतद्विपरीतार्थम् । ध्वनिसत्त्वे वक्ष्यमाणपदांशगतासंलक्ष्यक्रमव्यङ्ग्यरूपध्वनिसत्त्वे' इति पुस्तकान्तरे. २. 'लक्षणस्य निरुक्तकाव्यलक्षणस्य दोष इतरेतरभेदानुमानेऽसाधकत्वप्रयोजक' इति मुद्रिते. ३. 'अरयः' इति–इत्यादिः 'ध्वनिर्वेदितव्यः' इत्यन्तः पाठः मुद्रिते नास्ति.